Б.М.Акматов,
БГУ

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА АДАБИЯТКА ТИЕШЕЛҮҮ САБАКТАРДЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ

Кыргызстан эгемендүү болуп демократия өнүгүш жолун тандап алгандан тартып, дүйнөлүк коомчулук ага кандай көңүл бура баштаса, ал бардык тармактар боюнча көптөгөн мамлекеттер менен коомдук-саясий, социалдык-экономикалык кызматташууга өттү. Мындай шартта артыкчылыкка ээ болгон тармактардын бири билим берүү системасы болуп саналат. Кыргызстан өнүккөн өлкөлөрдөгү ири жетишкендиктерге ээ болгон ийгиликтери толугу менен биринчи кезекте билим берүү системасын туура жолго койгондугунан экендигин сезип, дүйнөлүк билим берүүдөгү алдыңкы иш-тажрыйбаларды өлкө ичине алып келүүгө аракет кыла баштады. Алардын биринчиси орто билим берүүнү 12 жылдыкка өткөрүү аракети болсо, экинчиси жогорку кесиптик билим берүүнү эки баскычтуу (бакалавриат жана магистратура) кредиттик окуу системасына алып чыгуу кызыкчылыгы болуп эсептелет.

Өнүккөн өлкөлөрдө практикаланып келе жаткан мындай билим берүү системасын Кыргызстанга "көчүрүп келүү" аракети кимдир бирөөнүн жеке субъективдүү кызыкчылыгынан жаралган жок. Ага карата кызыкчылыктардын пайда болушу XX кылымдын акыркы жылдарында Россия башында турган КМШ өлкөлөрүнүн бардыгына мүнөздүү объективдүү шарт болуп саналат. Буга себеп, биринчиден, социалисттик түзүлүшкө ээ болгон СССРдин кыйрашы, коммунисттик идеологияга негизделген билим берүүнүн ойрондолушу, анын натыйжасында билим берүү саясатын өзгөртүүгө карай кырдаалдын пайда болушу менен түшүндүрүлсө, экинчи жагы КМШ өлкөлөрүндө билим алган жаштардын дипломдору өнүккөн өлкөлөрдө таанылбашы аталган мамлекеттерде тез аранын ичинде элдин социалдык кызыкчылыгын эске алуу менен билим берүү саясатын жаңылоону күн тартибине койду. Ошондой эле коомдук түзүлүштүн рынок экономикасына өтүшү, анын натыйжасында жогорку окуу жайларынын ички жана тышкы конкуренцияга туруштук берүү кызыкчылыктары АКШ жана Батыш мамлекеттериндеги эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү системасын КМШ өлкөлөрүнө алып келүү зарыл экендигин көтөрүштү жана чет элдик окуу жайлар менен кызматташууга өтүштү. Окуу жайлардын мындай демилгелери мамлекет жетекчилери, өкмөт жана билим берүү министрликтер тарабынан колдоого алынды. Кыргызстанда да эки баскычтуу окуу системасына өтүү биринчи жолу XX кылымдын 90-жылдарында пайда болуп, ага медицина, эл аралык байланыштар, компьютердик технология, экономика, юридика жана лингвистика сыяктуу адистиктер кире баштаган.

Кыргызстандагы кесиптик билим берүүнү АКШ жана Батыш мамлекеттериндеги эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү системасы менен интеграциялоо, аларда иштелип чыккан окуу стандарттарын кабылдоо, кредиттик технологияга өтүү менен ишке ашырыла баштады. Бирок XX кылымдын 90-жылдарында Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүүсүндөгү практикалык иштер стихиялуу жүрүп, мейли мыйзамдык жактан, мейли илимий-педагогикалык жактан мезгил талап кылган деңгээлине чыга алган эмес. Бул учурдагы абалды республиканын билим берүү министрлиги жана жогорку кесиптик билим берүү стандартын иштеп чыккандар төмөнкүдөй баалашкан: "За годы становления законодательство в области образования дважды претерпела изменения. Пересмотрена сама концепция развития отечественной системы высшего образования. Если в недавнем прошлом о

высшей школе говорили, прежде всего как о “кузнице кадров”, всецело подчиняя ее развитие нуждам государственного планового хозяйства, то в изменившихся условиях на первый план вышла ее гуманистическая и культурно-творческая миссия, которая ярче всего проявляет себя в удовлетворении духовных интересов граждан, потребностей человеческих сообществ” [1]. Ырас, өндүрүшкө кирип, практикалык мазмунда белгилүү иштер аткарылып, эки баскычтуу кесиптик билим берүүгө карай акырындап өтүп жатканы менен ошол жылдарда аталган эки баскычтуу билим берүүнүн миссиясы эмне экендиги, ал кандай концепцияга негизделип, кайсы парадигмаларды жетекчиликке алып иш жүргүзө тургандыгы толук такталган эмес. Тагыраак айтканда, өзгөрүлүп жаткан кырдаалга ылайык окуу жайлардын кызыкчылыгын эске алуу, зарылдыгына жараша айрым бир предметтерди алмаштыруу, окуу процессин демократиялаштыруу, жогорку окуу жайлары өзү аныктап окута турган компоненттерди киргизүүгө мүмкүнчүлүк түзгөнү менен бардык окуу жайлар милдеттүү аткаруучу жалпы нормативдер, окуу пландарын иштеп чыгууга карата көрсөтмө берүү баары бир өзгөрүүсүз калган.

Мындай стандарттарда кесипке ээ болуучу студент жогорку окуу жайын аяктагандан кандай компетенцияларга ээ болушу керек деген маселе ал жылдарда коюлбаса да, мамлекеттик билим берүү стандарттарын дүйнөлүк билим берүү системасына жакындаштыруу аракеттери боло баштагандыгы байкалат. XX кылымдын 90 жылдарында түзүлгөн КМШ өлкөлөрүндөгү мамлекеттик стандарттар АКШ жана Батыш мамлекеттери ич ара келишкен Болонья процессиндеги окуу стандарттарына ориентир кылганы даана сезилет. Бирок бул мезгилде КМШ мамлекеттеринде, анын ичинде Кыргызстанда жогорку кесиптик билим берүүдө эки баскычтуу окутуу структурасы киргизиле баштаса да, артыкчылык баягы эле 5 жылдык адистештирүүдө калган. Окутуунун ички мазмуну өзгөрбөгөндөн кийин мындай жогорку кесиптик билим берүү талабы бир гана маселени чече алган, б. а. Кыргызстандан бүткөн адистин диплому КМШ мамлекеттеринде жарап жана колдонуу укугуна ээ болуу мүмкүнчүлүгү менен чектелген. Ал эми XXI кылымдын алгачкы жылдарынан тарта Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү тармактарында чет мамлекеттер менен өз ара кызматташуу күчөп, анын натыйжасында жаңы окуу программалары, окутуу долбоорлору ишке киришип, мындай көрүнүш эки баскычтуу кесиптик билим алууга карата жаштардын кызыкчылыгын арттырды. Жаштар мурдагыдай тигил же бул окуу жайдын эл арасында калыптанган аброюна эмес, бүткөндө кайда жана кантип иштей ала тургандыгына карап кесип тандай баштагандыгына байланыштуу Кыргызстанда эл аралык байланыштар, экономикалык кызмашташтыктар, банк иштери, финансы жана кредит, чыгыш таануу, ж. б. кесиптер менен бирге бакалавриаттык деңгээлде филологиялык билим берүү алдыңкы орунга чыкты. Мына ушул жылдардан тарта Кыргызстандын жаштары диплом эмес, билим керек экендигин түшүнө баштады. Жаштардын кесиптик билим алууга болгон мындай талаптары 2000-жылдын баш чендеринен тарта жаңы муундагы мамлекеттик стандарттарды иштеп чыгуу зарылдыгын күн тартибине койду.

Ушул жылдары эки баскычтуу кесиптик билим берүү мейли формалык жактан да, мейли мазмундук жактан болгону бир кадам алга жылды десек болот. Тагыраак айтканда, иш жүзүндө болуп жаткан практикалык иштерде да, аны жөнгө салып турган мыйзамдык аракеттерде да эки баскычтуу кесиптик билим берүү Кыргызстанда баштапкы касиетинен кескин өзгөрүп кете алган жок. Бирок, Кыргыз Республикасынын Билим жана маданият министирлигинде 2000-жылдын 29-декабрындагы № 752 / 1 – буйругу менен бекиген 520300 филологиялык билим берүү багытында эки баскычтуу (бакалавриат жана магистр) окуу системасы өндүрүшкө киргизилип, ал окуу системасын эки баскычта жүргүзүүгө боло тургандыгын аныктады. Аталган мамлекеттик стандарттын бир кадам алга жылганы студентке адистик боюнча бакаларв катары диплом алууга жана андан ары кесибин башка багыттарда улантып кетүүгө мүмкүнчүлүк түзгөнү болду. Ал эми экинчи баскычта бир жыл окуп кесипке ээ болууга, ошондой эле эки жыл окуп өзү тандап алган багыт боюнча магистрдик даражаны алууга жол ачып берди. Мындай өзгөрүүлөргө туш болсо да Кыргызстанда кесиптик билим берүү ошол жылдары мазмундук жактан жаңылана албады. Ал эми бул мезгилде Россия башында турган КМШ өлкөлөрү бир кыйла алга жылып кеткенин айтпай коюуга болбойт.

Окуу стандартынын ошол мезгилде окуу процессине сунушталган вариантына көз чаптырсак [2], окуу эки баскычтуу болушу, анда бириле турган билим мына ушул эки баскыч аркылуу ишке аша тургандыгы жалпысынан туура белгиленгени менен ошол эки баскычтуу кесиптик билим берүүнүн негизги миссиясы мурда ишке ашып келген кесиптик билим берүүдөн (беш жылдык адистик билим берүүдөн) айырмаланбаган. Эки баскычтуу кесиптик билим берүүнүн жалпы жонунан беш жылдык адистерди тарбиялоочу баштапкы кесиптик билим берүү парадигмасын жетекчиликке алгандыктан, окуу стандартында кесиптик билим берүүгө карата берилген мүнөздөмө, адистерге сунушталган билим жана тарбия мурда жүзөгө ашып келе жаткан мазмунунан алыстай алган эмес.

Ошол эле XXI кылымдын алгачкы жылдарынан тарта Россия өзүнүн “Билим берүү жөнүндө” мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизет, б. а. анын 2-беренесине ылайык адистик билим берүүдө жарандардын кесипкөй компетенттүүлүгүн калыптандыруу башкы планга коюлат да, ал XXI кылымдын баш чендеринде эле кабыл алынган “Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года” [3] аттуу документте так белгиленет. Мында билим алууга карата дүйнөлүк мааниге ээ болгон мындай социалдык талаптар эске алынат. Ушундай эле көрүнүштү ошол мезгилдеги КМШ өлкөлөрүнүн жогорку кесиптик билим берүү стандарттарынан да байкоого болот. Мисалы, Казакстандын Билим берүү жана илим министрлигинин 2009-жылдын 31-июлдагы № 365-буйругу бекитилген стандартта [4] деле коомдук-социалдык талаптар компетенциялар менен аныкталат.

Ырас бул документтерде эки баскычтуу жогорку билим берүүнү компетенттүүлүк парадгимасына өткөрүү жөнүндө кеңири сөз болбосо да, аталган документтердин мазмунунда дүйнөлүк билим берүүгө багыт алуу, жогорку кесиптик билим берүүдө өнүккөн өлкөлөрдө ишке ашып жаткан алдыңкы тажрыйбаларды кабылдоого карата максат-милдеттер коюлат. Алардын концептуалдуу көз караштарын *компетенттүүлүккө негизденп окутуу парадигмасына жакындаштырып турган нерсе* – билим алып жаткан жаранга субъекти катары мамиле кылуу; анын инсандыгын сыйлоо аркылуу билим берүүгө аракеттенүү; билим жана тарбиялоону ошол жеке адамдын инсандыгына багыттоо; ал ким болбосун өзүнүн индивидуалдуу касиеттери жашаган коомдун бир мүчөсү экендигин таанытуу; кайсы тармак боюнча билим алууга умтулбасын жөндөмдүү (компетенттүү) адис болуп чыгуусуна карай билим берүүнүн нугун буруу; ж. б. критерийлерди ичине алгандыгы болуп саналат. Бирок, ушул жерден мезгилдин өтүшү менен эми гана эки баскычтуу жогорку билим берүү системасына бут коюп, анын ички табиятына мүнөздүү белгилүү бир спецификалык бөтөнчөлүктөрүн ар бир мамлекет ар түрдүү кабыл ала тургандыгын айтпай кетүүгө болбойт. Маселен, Казакстан эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү боюнча эвропалык стандартты ошол турушунда кабыл алса, Россия өзүнүн федералдык бөтөнчөлүгүн эске алуу менен чыгармачылыкта өздөштүрүүгө умтулган. Ал эми Кыргызстан бул жылдарда дүйнөлүк эки баскычтуу жогорку билим берүүнү өлкөгө мурдатан мурасталган советтик жогорку кесиптик билим берүү менен айкалыштырууга аракеттерин жасап, ошол эле мезгилде кыргызстандык жаштардын Россияда иштеп жана билимин өркүндөтүп жатканын эсепке алуу менен кабыл алган стандартында россиялык макетке артыкчылык бергени байкалат.

XXI кылымдын баш чендеринде тарта жогорку кесиптик билим берүүнүн эки баскычтуу этаптарына өтүү, анда кесиптик багыт боюнча төмөнкү (бакалавриат) жана жогорку (магистратура) баскычтарында билим алып жаткан адистердин азыркы коомдук-турмуштук талаптарга жооп бере ала турган *компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн* практикалык иштердин аткарылышы, мыйзамдык аракеттери коомдук-социалдык илимдеринде, анын ичинде педагогика илиминде изилдөө объектиси боло баштагандыгы байкалат. КМШ өлкөлөрүндө ишке ашып жаткан тажрыйбаларга таянуу, аларда жүрүп жаткан алгылыктуу иштер Кыргызстанга өзүнүн таасирин тийгизбей койгон жок, натыйжада "компетенция" жана "компетенттүүлүк" деген түшүнүктөр бизде да кесиптик билим берүүдөгү негизги категориялар катары кабыл алынды.

Кесиптик билим берүүнү учур талаптарына ылайык ишке ашыруу үчүн бул түшүнүктөргө негизделүү канчалык маанилүү болсо да, Кыргызстанда жана ошондой эле КМШ өлкөлөрүндө XX кылымдын аягынан тарта аталган концептуалдуу түшүнүктөрдү кабыл алууга карай каршылыктар болуп келди. Анын таасиринде ар бир мамлекет бул багыттагы концепцияны ар түрдүү кабыл алды жана ар бири ар түрдүү мезгилде билим берүү системасына киргизишкенин айтпай кетүүгө болбойт. Мындай көрүнүш өнүгүүгө багыт алган мамлекеттерде боло турган мыйзамченемдүүлүк катары кабыл алынууга тийиш. Маселен, эки баскычтуу кесиптик билим берүү системасына өтүү Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2011-жылдын 23-августундагы № 496-токтому менен сунушталса да, ал ишке киргизилген эмес. Анан 2012-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүндө кайрадан каралып, ушул жылдын 4-июлундагы № 472-токтому менен мыйзамдык негиздери иштелип чыгып, 2012-2013-окуу жылдарынан тарта өлкө боюнча колдонууга киргизилет. Мында негизги максат Кыргызстандагы "жогорку кесиптик билим берүүнү эл аралык билим берүү менен интеграциялоо зарылдыгынан" экендиги так көрсөтүлөт. Жогорку кесиптик билим берүүнүн эл аралык талаптарына ылайык адис ээ боло турган компетенциялар жалпысынан экиге – *универсалдык* (жалпы илимий, инструменталдык) жана *профессионалдык* болуп бөлүнөт. Бирок, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан 2012-жылы кабыл алынган даярдоо багыты 531000 филология болгон "Жогорку кесиптик билим берүү стандартындагы" квалификациясы (даражасы) бакалавр адистигинде **компетенциялар** – *жалпы илимий компентенциялар* (ЖИК); *инструменталдык компенциялар* (ИК); *кесиптик компентенциялар* (КК); *социалдык-личносттук жана жалпы маданий компентенциялар* (СЛМК) деп жалпысынан төрт топко бөлүнүп берилет.

Адабияттар

1. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. / Под ред. Ш. Дж. Джусенбаева. – Б.: 2004, Ч. 2, 4 –бет.
2. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. / Под ред. Ш. Дж. Джусенбаева. – Б.: 2004, Ч. 2, 198 – 276-беттер
3. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года. - М., 2002, 11 – 18-беттер
4. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казакхстан. – Алматы, 2009